

La nova identitat de la Geografia rural catalana
Rosa CERAROLS; Joan NOGUÉ [ed.] (2022). *L'altre món rural. Reflexions i experiències de la nova ruralitat*.
Manresa: Tigre de Paper, 438 p. ISBN: 978-84-18705-28-1

Valerià Paül

Departamento de Xeografía
Universidade de Santiago de Compostela
v.paul.carril@usc.gal

 <https://orcid.org/0000-0003-3007-1523>

1. Introducció

S'ha debatut a bastament sobre l'existència, o no, d'una "escola geogràfica catalana", l'òptim de la qual s'hauria produït abans de 1939, amb l'esplendor de les conegudes monografies comarcals d'un marcadíssim posat ruralista, i que hauria tingut continuïtat durant bona part de la llarga nit franquista, potser fins a l'adveniment de la primera, autoanomenada, "nova geografia" i de les que, poc després, es tornarien a anomenar però ara amb plural, "noves geografies" (o "noves noves geografies"?). En efecte, s'ha tendit a sostenir que la crisi d'aquesta escola geogràfica catalana –que jo sí que comparteixo que va desenvolupar-se– va ser epistemològica, àdhuc ontològica, amb l'aterratge de corrents internacionals de Geografia vinguts de fora de Catalunya els anys 1960 i posteriors.

Ara bé, amb una interpretació menys transcendent, penso que la crisi de l'escola geogràfica catalana també es deu als efectes de la institucionalització de la Geografia a les universitats catalanes aquells anys, esdevinguda, no s'ha de perdre de vista, en un context dictatorial marcadament nacionalista espanyol. En aquest punt, estic convençut que opera al llarg de dècades, ni que sigui de forma inconscient, l'entrada del marc mental espanyol i l'abandonament progressiu de determinades escales, lògiques i mètodes de treball. Tot i que Font (2013) ha defensat que la Geografia catalana s'explica en gran mesura per l'existència de la perspectiva nacional catalana, he de reconèixer que no n'estic gaire convençut pel que fa al darrer mig segle, com ja he indicat a Paül (2021). Alhora, les reformes legals de les universitats a partir de l'anomenada "transició" (sic) consoliden un entramat burocràtic i administratiu que reforça les tendències de fons instaurades en la dictadura, per exemple, a través de

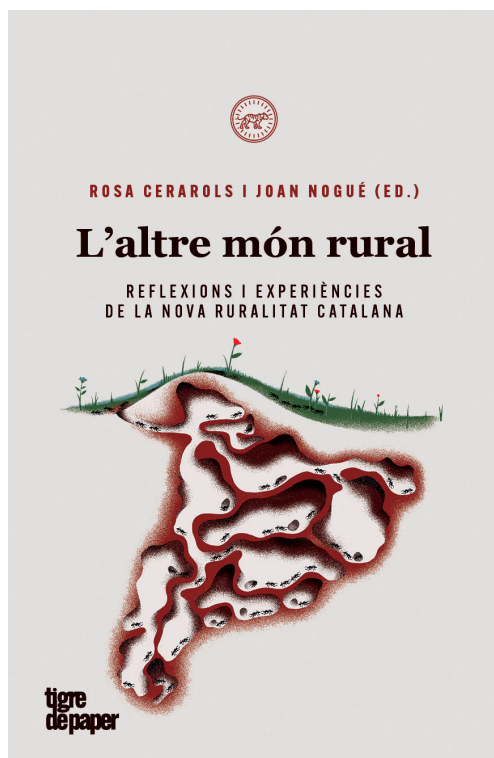
mecanismes com ara determinar quines publicacions (revistes, editorials, etc.) són considerades “de qualitat”, les acreditacions/habilitacions de professorat, les xarxes acadèmiques que s'estableixen o els concursos de places de distinta natura, en els quals, per cert –i la qüestió no és menor–, sovintegen col·legues que tendeixen a veure l'escala catalana, i ja no diguem la comarcal o la local, com a insuficient; els “avisos per a navegants”, anomenats així literalment, de Capel (2003) en són una prova palmària i, tot s'ha de dir, marquen el ritme de molta gent que s'intenta obrir camí aquells anys, em temo que encara avui dia.

Aquestes reflexions poden semblar fora de lloc en una ressenya d'un llibre recent, però emmarquen el principal missatge que vull transmetre: estem davant d'una obra que permet sostenir que la Geografia rural catalana presenta una identitat marcada, diferent, ni millor ni pitjor, en relació amb les que es practiquen a territoris veïns. Precisament, comptem amb la felicitat coincidència que s'ha publicat alhora que el llibre analitzat un altre amb un propòsit molt similar (aportar una Geografia rural regional), però per al conjunt d'Espanya, a càrrec de Molinero i Alario (2022). Reprendrem aquesta contraposició més endavant.

Certament, estem tots plegats marcats pel debat que s'ha generat a Espanya, a partir del determinant text de Del Molino (2016), sobre l'“Espanya buida” (sic) –que pensem que va crear la “marca”, desencadenant de dinàmiques laments, com ara el ressorgiment de determinats provincialismes/regionalismes en clau geopolítica (Paül *et al.*, 2021), però que geogràficament no aporta gaire més (Paül, 2020). Ara bé, a Catalunya ja fa anys que Garcia Coll i Sánchez Aguilera (2005) van parlar en termes de “revitalització”, si més no parcial, del territori rural català; i els impressionants atles rurals d'Aldomà (2009, 2015, 2022) també confirmen que, fins i tot anys abans que s'hagi començat amb la “buidor rural espanyola”, l'espai rural català és llegit de forma molt diferent. D'altra banda, i per enllestir aquesta digressió inicial, em penso que l'adjectiu “buit” aplicat a l'espai rural no és gaire original, atès que s'empra amb notable rendiment a França, des d'almenys els anys 1980, per a la diagonal imaginària traçada entre la Lorena, al nord-est, i la Gascunya, al sud-oest, en coherència amb el *desert francès* del mític assaig de Gravier (1947).

2. Anàlisi

L'editora i l'editor del volum fixen d'entrada, a la primera frase, el propòsit general del llibre: “donar a conèixer la diversitat del món rural català [...] per tal de deixar enrere la visió hegemònica i estereotipada que encara impera” (p. 5). Aquest objectiu respon a una hipòtesi de partida ben agosarada: “el món rural es mou. Alguna cosa s'hi mou, i no és poc. Res no és el que sembla” (p. 6). En aquest punt, fan una reivindicació inicial de l'escala local i dels llocs triats per

formar part de l'obra, que “no són un simple escenari, sinó un actor de primera línia” (p. 6), de manera que l'enfocament geogràfic hi queda ben establert: els indrets constitueixen agents, no meres localitzacions. El to de l'obra el marquen, a parer meu, els mots “esperança”, “il·lusió”, “expectatives” i “militància” (p. 10), que es llegeixen, també, en la secció introductòria. Finalment, ens anuncien que hi ha tres blocs, que repassen ràpidament: “contextos”, “experiències” i “converses”. Si se'm permet, aquesta divisió és, tal vegada, el que trobo més discutible. Tot i que, per descomptat, fer categories és sempre un afer relliscós, hi ha textos que tenen un format conversacional a les dues seccions no homònimes, les “experiències” hi són pertot i algun dels “contextos”

més clars els he trobat cap al final de l'obra –i no pas a l'inici. Ara bé, no és una tasca senzilla endreçar 31 aportacions.

El primer dels blocs (“contextos”) recull dotze capítols que practiquen uns abordatges generals, aplicables al conjunt del territori rural català. Els dos primers treballs se centren més aviat en els imaginaris: el primer, a càrrec d'Enric Mendizàbal, en els de la Geografia rural com a subdisciplina i el segon, de Bernat Lladó, al voltant de la idea noucentista de “ciutat de ciutats” i la consideració implícita que allotja de l'espai rural català, amb una menció constant a l'obra d'Oriol Nel·lo i un interessant contrast amb Del Molino (2016), esmentat més amunt. La genealogia dels estudis rurals desenvolupats a Catalunya teixida per Mendizàbal és una de les possibles i no és poca l'emoció que m'ha generat reconèixer-hi molt esmentada l'obra de la inoblidable Roser Majoral. El text de Bernat Lladó, al seu torn, es pot comparar amb el següent, de Gemma Estany: en ambdós el paisatge hi és ben present, però al primer s'entén en termes d'imaginari, mentre que al segon la dimensió material és l'única presa en consideració; així, l'espai rural català hi és caracteritzat com a forestal i despoblat, per dir-ho molt breument. L'explicació econòmica de part de les tendències de fons que han dut a aquest diagnòstic de Gemma Estany ens l'ofereix al seu text Isabel Salamaña, el quart, que proposa tres etapes que expliquen les transformacions operades des del segle XIX fins a l'actualitat. La cinquena contribució, a càrrec de Mireia Baylina, aporta una lectura de l'espai

rural des de la Geografia feminista, basada, en gran mesura, en l'entrevista a sis dones que hi viuen i treballen.

A partir d'aquí, se succeeixen set “contextos” que ofereixen abordatges de caràcter sectorial, és a dir, que posen l'èmfasi en un aspecte particular: l'agroecologia (Federica Ravera i Vanesa Freixa), l'habitatge (Oriol Porcel), l'economia solidària (Ricard Espelt), la governança (Òscar Gussinyer i Erica Zárata), l'energia (Sergi Saladié), la creativitat artística (Rosa Cerarols) i els mitjans de comunicació (Jordi de San Eugenio). Els set permeten fer emergir realitats com ara, per posar-ne una mostra de cadascuna, respectivament: la conformació de xarxes agroalimentàries alternatives; l'aprovació decidida de polítiques d'habitatge públic en algunes comarques; l'activitat de cooperatives que persegueixen la transformació social; el desenvolupament d'estructures estables de participació ciutadana en alguns municipis; l'existència de moviments socials que defensen una transició energètica justa; les iniciatives de *land art* arreu de Catalunya; o els noticiaris d'àmbits comarcals molt militants amb llur escala local. En tots aquests casos hi ha exemples concrets que, com avançava més amunt, es poden confondre amb el següent bloc de contribucions (“experiències”).

Des d'una perspectiva formal, les quinze “experiències” tenen quelcom en comú que les distingeix dels textos anteriors: la seva brevetat. En efecte, cap es desenvolupa en més de deu pàgines, a diferència dels “contextos” anteriors, més llargs. Agruparé les “experiències” en dos conjunts: d'una banda, les “experiències” geogràficament referides a una localitat/comarca/regió rural concreta (deu); de l'altra, iniciatives que han ajuntat força indrets, tot sovint a través de fórmules associatives en xarxa (cinc). Aquestes cinc darreres tenen una correspondència directa amb els “contextos”, d'aquí que poguessin ser-hi intercanviables: l'associació de micropobles (explicada per Oriol Serrà), amb més de 200 municipis de menys de 500 habitants, respon als reptes diagnòstics per al conjunt de l'espai rural català, en particular el despoblament; la iniciativa, originalment de Twitter, @Repoblem (Ton Lloret), va en la mateixa direcció que l'associació de micropobles, tot buscant oferir consells, ofertes de treball, etc. per a persones que hi vulguin anar a viure; els Ramats de Foc (Emma Soy i Sergi Nuss), una marca que agrupa una vintena de pastors/es que cerquen el control del sotabosc a través de la ramaderia com a estratègia per evitar-hi els incendis, distribuïda per les comarques gironines, però que pretén estendre's més enllà, és una “solució” possible al diagnòstic del “context un país de boscos” de Gemma Estany; la Caçadora de Masies Marta Lloret –amb qui vaig tenir el plaer de treballar intensament un ja llunyà 2006 inventariant masies del Pla de Barcelona (la recerca va conduir al llibre dirigit per Maluquer i Viñuales, 2009)– comença, com ella mateixa explica, a Twitter, i en l'actualitat és una iniciativa àmplia que dialoga de forma gairebé oberta amb el “context” habitacional exposat per Oriol Porcel; i, en darrer terme, l'Associació de Dones del Món Rural sembla respondre al “context” de Mireia Baylina, suara referit.

Quant a les deu “experiències” locals/comarcals/regionals, són per a mi les que millor responen a la màxima de l’influent article de Halfacree (1993, p. 28) sobre la definició de l’espai rural: “les *localitats* rurals [...], si han de ser reconegudes i estudiades com a categories per si mateixes, s’han de definir amb cura d’acord amb allò que les fa *rurals*” (traducció personal, cursives originals). Per l’ordre que apareixen al llibre, es tracta de: l’Escola de Pastors i Pastores de Catalunya situada a la localitat pallaresa de Rialp (Laia Batalla); el Col·lectiu Eixarcolant de Jorba, poble de l’occident de la Conca d’Òdena; la comunitat energètica local desenvolupada per l’Ajuntament de Rupià, un municipi del Baix Empordà; la xarxa La Conca 5.1, entitat associativa de la Conca de Barberà que vol esperonar el dinamisme social i cultural comarcal; Diàspora Ebreca, una associació nascuda entre persones de les Terres de l’Ebre residents a Barcelona que pretén generar un debat sobre el territori en qüestió; la trobada d’escriptors Priorat en Persona que organitza el Centre Quim Soler al Molar, el Priorat, des del 2009 (Júlia Viejobueno); el Centre d’Art Contemporani i Sostenibilitat El Forn de la Calç de Calders, al Moianès (Roser Oduber i Joan Vendrell); l’espai i el projecte Konvent de Cal Rosal, al Berguedà, una iniciativa autogestionada d’artistes; la cooperativa Calafou, situada a l’antiga colònia Marçal (Vallbona d’Anoia), que ha restaurat el recinte mitjançant bioconstrucció i generat un potent discurs de recuperació ecològica del riu Anoia (Enriqueta Font, Spideralex i Kozzak, entre d’altres); i la rehabilitació del poble alturgellenc abandonat de Solanell, el col·lectiu impulsor de la qual ha començat a treballar en altres llocs (Saül Garreta). En fi, la mostra d’“experiències” resulta tan rica com suggestiva.

Malgrat que, per descomptat, no cal cercar la representativitat territorial de les “experiències”, des d’una perspectiva geogràfica em sobta que hi manquin les Terres de Lleida. Fa pocs anys, Nel·lo (2003), Tarroja *et al.* (2003) o Nogué i Vicente (2004) sostenien que les Terres de l’Ebre eren la *TERRA INCOGNITA* de Catalunya, que, irònicament, es va començar a posar al mapa gràcies a les reivindicacions del moviment contrari al Pla Hidrològic Nacional (sic) del govern d’Aznar. Doncs bé, la lectura de l’obra m’ha fet pensar que les Terres de Lleida, la plana de la terra ferma, constitueixen avui dia la regió oblidada, potser perquè el model agroindustrial que s’hi ha desenvolupat amb força (en parla, sobretot, Isabel Salamaña al seu text) no conjuga amb el tipus de ruralitat que domina Catalunya i –em temo, i això no és ni de bon tros un demèrit, sinó una línia d’interrogació– que sustenta invisiblement el llibre que estic resseguint. No em puc estar de subratllar que molt recentment assistim a noves mirades a les Terres de Lleida que no hauríem de passar per alt: des de la literatura –cas de la genial trilogia *Tríptic de la terra* d’Ibarz (2020), si m’accepteu Saidí com a poble lleidatà, que ja sé que és molt acceptar–, des de la Geografia –per exemple, l’assaig d’Aldomà (2021), titulat significativament *L’ignot oest*– o des del cinema –no cal dir-ho, el fenomen *Alcarràs*, de Carla Simon (2022).

En darrer terme, “converses” són quatre diàlegs: de Joan Nogué amb Marina Garcés, d’Itziar González amb Roser Vernet, de Toni Luna amb Lluís Llobet

i de Rosa Cerarols amb Isabel Banal i, alhora, Sara Boldú. La primera de les entrevistes em sembla, d'alguna o d'altra manera, un "context" més, concomitant amb l'article de Bernat Lladó. La quarta, que de fet és conduïda per la mateixa Rosa Cerarols, presenta una continuïtat evident amb el seu text a la secció "contextos". Les altres dues entrevistes són veritables "experiències": una ja la coneixíem (el Centre Quim Soler del Priorat) i una altra ens apareix de bell nou (el Centre d'Art i Natura de Farrera, al Pallars). És valent introduir entrevistes en un llibre de Geografia rural, tot i que es tracta d'un gènere en què Joan Nogué ja ha excel·lit; en efecte, als anys 1980 ja va desenvolupar, junt amb M. Dolors Garcia Ramon, el projecte *Els geògrafs i la Geografia a Espanya*, que produí onze vídeos que es poden consultar al fons digital de la Universitat de Girona (<http://diobma.udg.edu/handle/10256.1/818>; consulta 25/06/2022).

3. Valoració final

El llibre que tenim a les mans ofereix una mostra expressiva d'una Geografia rural concebuda i escrita en clau optimista. No es defuig un diagnòstic seriós que inclou detectar moltes ombres i incerteses (algun dels continguts dels "contextos" en són una mostra evident), però la quarantena d'autories posen globalment l'èmfasi en els símptomes positius que es poden reconèixer als espais rurals catalans, cosa que ja anticipava la introducció del volum. Sense perdre en cap moment el rigor, la visió que s'hi esbossa és molt diferent a la que estem massa avesats a sentir, admetre i reproduir. En aquest punt, com deia més amunt, eviten el discurs de la "buidor" instaurat a Espanya des de Del Molino (2016), o a França des de tal vegada Gravier (1947). Per descomptat, hi ha una part significativa de l'espai rural català que experimenta dinàmiques de despoblament des de fa dècades, però es pot, si es vol, bastir una lectura ben distinta –en línia amb la "revitalització" que ja s'havia anat apuntant– i aquest llibre ho aconsegueix. Si se'm permeten les autocites, com ja vaig advertir en dos treballs de Geografia rural de Galícia escrits a la primera meitat dels anys 2010 (Paül, 2013, 2015), més enllà d'abordar l'espai rural amb indicadors quantitius socioeconòmics que generen cartografies depriments, tenim l'oportunitat de detectar, esperonar i implicar-nos en les "esperances de futur".

La temptació de contrastar aquesta obra amb la Geografia rural d'Espanya de Molinero i Alario (2022) és molt gran. Fet i fet, Molinero i Alario (2022) tenen com a vector l'Espanya que ells anomenen "buidada" –*mutatis mutandis* la "buida"–, com deia, absent al discurs de Cerarols i Nogué (2022). D'altra banda, l'estructura de Molinero i Alario (2022) respon als temes "clàssics" de la Geografia rural: població, activitats productives, funcions ecològiques, desenvolupament rural, etc., dels quals, convé dir-ho alt i clar, no en trobem ni rastre ni al primer nivell (els tres grans blocs) ni al segon (les 31 aportacions)

reunides per Cerarols i Nogué (2022). No es tracta, convé insistir-hi, que la geografia rural catalana (el territori rural català) sigui diferent “objectivament” de l’espanyola, sinó que la Geografia rural catalana (com a subdisciplina) pot concebre i practicar un abordatge situat, com proposa Haraway (1988). Ens ho recorda la Mireia Baylina quan afirma, ras i curt, que “[l]’espai rural [...] és construït” (p. 123): depèn, per tant, de la construcció que en fem, com Woods (2005, p. 10-13) ens explica perfectament.

Així doncs, penso que aquest llibre contribueix a una Geografia rural singular, que d’alguna manera permet nodrir l’accent geogràfic propi. Es tracta, és clar, d’una Geografia rural molt diferent a la de l’escola clàssica catalana a què feia referència a l’inici d’aquest text. Tanmateix, comparteixen d’entrada una militància per les escales local i comarcal –i catalana!–, de les quals no hauríem d’haver dimitit mai malgrat que ens hi hagin volgut forçar. Celebro que es tornin a cultivar sense por. El volum supera, a més, les rígides costures acadèmiques mitjançant una col·laboració desinhibida no només amb altres disciplines sinó amb autories de fora de les parets de la universitat. Tampoc el context actual indueix, precisament, a aquesta mena d’aproximacions col·lectives atrevides. La Geografia rural catalana demostra, en fi, una envejable vitalitat, amb una renovada identitat.

Referències

- ALDOMÀ, Ignasi [dir.] (2009). *Atles de la nova ruralitat*. [Lleida]: Fundació del Món Rural.
- [dir.] (2015). *Atles de la nova ruralitat. L'actualitat del món rural. Els anys de la gran crisi a la Catalunya rural 2008 – 2015*. [Lleida]: Fundació del Món Rural.
- (2021). *L'ignot oest*. Lleida: Pagès.
- [dir.] (2022). *Atles del món rural 2022. Despoblament o revitalització?* Lleida: Associació d’Iniciatives Rurals de Catalunya/Associació Catalana de Municipis/Fundació Transparència i Bon Govern Local/Associació de Micropobles de Catalunya.
- CAPEL, Horacio (2003). “Quo vadis Geographia? La geografía española y los concursos para la habilitación del profesorado universitario”. *Biblio 3W*, vol. VIII, núm. 469. <http://www.ub.edu/geocrit/b3w-469.htm> (consultat 25/06/2022).
- FONT, Jaume (2013). “La encrucijada catalana”, dins: Josefina Gómez Mendoza; Rubén C. Lois González; Oriol NEL-LO [ed.]. *Repensar el Estado. Crisis económica, conflictos territoriales e identidades políticas en España*. Santiago de Compostel·la: Universidade de Santiago de Compostela, p. 31-39.
- GARCIA COLL, Arlinda; SÁNCHEZ AGUILERA, Dolores (2005). “La población rural en Catalunya: entre el declive y la revitalización”. *Cuadernos Geográficos*, núm. 36, p. 387-407.
- GRAVIER, Jean-François (1947). *Paris et le désert français*. París: Le Portulan.
- HALFACREE, Keith H. (1993). “Locality and Social Representation: Space, Discourse and Alternative Definitions of the Rural”. *Journal of Rural Studies*, vol. 9, núm. 1, p. 23-37. DOI: [https://doi.org/10.1016/0743-0167\(93\)90003-3](https://doi.org/10.1016/0743-0167(93)90003-3)
- HARAWAY, Donna (1988). “Situated Knowledges: The Science Question in Feminism and the Privilege of Partial Perspective”. *Feminist Studies*, vol. 14, núm. 3, p. 575-599. DOI: <https://doi.org/10.2307/3178066>

- IBARZ, Mercè (2020). *Triptic de la terra*. Barcelona: Anagrama.
- MALUQUER, Joan; Ester VIÑUALES [dir.] (2009). *Masies de Barcelona*. Barcelona/Manresa: Ajuntament de Barcelona/Angle.
- MOLINERO, Fernando; Milagros ALARIO (2022). *Una mirada geogràfica a la España rural*. Madrid: Revives.
- MOLINO, Sergio DEL (2016). *La España vacía. Viaje por un país que nunca fue*. Madrid: Turner.
- NEL·LO, Oriol (2003). “Terres de l’Ebre: subjecte i projecte”, dins: *Lletres de batalla, Política i territori a Catalunya*. Lleida: Pagès, p. 85-88.
- NOGUÉ, Joan; Joan VICENTE (2004). “Landscape and National Identity in Catalonia”. *Political Geography*, núm. 23, p. 113-132. DOI: <https://doi.org/10.1016/j.polgeo.2003.09.005>
- PAÜL, Valerià (2013). “Hopes for the Countryside’s Future. An Analysis of Two Endogenous Development Experiences in South-Eastern Galicia”. *Journal of Urban and Regional Analysis*, vol. 5, núm. 2, p. 169-192. DOI: <https://doi.org/10.37043/JURA.2013.5.2.5>
- (2015). “Que espazos rurais nun país urbano? Dúas aproximacións xeográficas ao rural galego”, dins: Rubén C. LOIS GONZÁLEZ; Daniel PINO [ed.]. *A Galicia urbana*. Vigo: Xerais, p. 693-714.
- (2020). “Mimbres para repensar la tradición, la profesión y la educación geográficas”, dins: Joaquín FARINÓS [coord.]. *Desafíos y oportunidades de un mundo en transición. Una interpretación desde la Geografía*. València: Tirant Humanidades/Universitat de València, p. 809-838.
- PAÜL, Valerià (2021). “Vers un «estat independent»? Geografies (polítiques) del procés post-2010”, dins: Jesús BURGUEÑO [coord.]. *La nova geografia de la Catalunya postcovid*. Barcelona: Societat Catalana de Geografia, p. 395-410.
- PAÜL, Valerià; Roberto VILA; Alejandro OTERO; Juan Manuel TRILLO (2020). “¿Hacia una comunidad autónoma leonesa? Una interpretación urgente del *Lexit* de inicios de 2020 desde la perspectiva de la Nueva Geografía Regional”. *Scripta Nova*, vol. 25, núm. 3, p. 165-193. DOI: <https://doi.org/10.1344/sn2021.25.32289>
- TARROJA, Alexandre; Lara DOMINGO; Maria HERRERO; Gemma LOZANO; Valerià PAÜL; Sergi SALADIÉ (2003). “Terres de l’Ebre: una identitat i un projecte de futur. La posició geogràfica, el riu, el paisatge i el capital social, motius d’un nou model de desenvolupament social i ambiental”. *Papers. Regió Metropolitana de Barcelona*, núm. 39, p. 151-181.
- WOODS, Michael (2005). *Rural Geography: Processes, Responses and Experiences in Rural Restructuring*. Londres/Thousand Oaks/Nova Delhi/Singapur: SAGE.